

BİR BATILININ GÖZÜNDEN 18. YÜZYILDA ÇUVAŞLAR: JOHANN GOTTLIEB GEORGI VE ÇUVAŞLARA İLİŞKİN KAYITLARI

Sinan GÜZEL*

Özet: 18. yüzyıl, Çarlık Rusya topraklarında çok sayıda araştırma gezisinin düzenlendiği önemli bir dönem olarak bilinmektedir. Söz konusu araştırma gezilerinde elde edilen malzemeler bugün bile doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin birçok alanı için değerini korumaktadır. Söz konusu bilimsel gezilere birçok saygın bilim adamı katkıda bulunmuştur. Bu bilim adamlarından birisi de Johann Gottlieb Georgi'dir. Orenburg, Astrahan, Kazan Ekspedisyonlarında (1768-1774) görev alan Georgi'nin, bu bölgelerde yaşayan halklara ilişkin kayıtları da son derece önemlidir. Bu yazıda Johann Gottlieb Georgi'nin Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs adlı eserinde Çuvaşlara ilişkin olarak kaydettiği folklor ve dil malzemesi ortaya konulup değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Johann Gottlieb Georgi, Çuvaşça, Çuvaş Folkloru, 18. Yüzyıl Ekspedisyonları,

Chuvash at the 18th Century through the Eye of a Westerner: Johann Gottlieb Georgi and His Records of Chuvash People

Abstract: 18th century is known to be an important period of time when many research excursions were organized in the lands of Russian Empire. Materials gathered from these mentioned research excursions, preserve their importance even today for several fields of natural and social sciences. Many respectable scientists contributed to these scientific excursions. One of these scientists is Johann Gottlieb Georgi. The records pertaining to the people living in these regions provided by Georgi who participated in Orenburg, Astrakhan, and Kazan Expeditions (1768-1774) are highly significant. In this article, the folklore and language materials regarding the Chuvash people presented by Johann Gottlieb Georgi in his work entitled Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs will be introduced and examined.

Keywords: Johann Gottlieb Georgi, Chuvash Language, Chuvash Folklore, Expeditions of 18th Century.

1. Giriş

Geniş Çarlık toprakları üzerinde yaşayan halkları daha yakından tanımak, söz konusu coğrafi alanlara ilişkin çok amaçlı veriler elde etmek düşüncesi ile 18.

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi. E-posta: sinanserdarguzel@hotmail.com.

yüzyılda, Batılı bilim adamlarının da iştiraki ile birçok önemli bilimsel araştırma gezisi düzenlenmiştir. D. G. Messerschmidt'in ilk yılını P. J. Tabbert von Strahlenberg ile yürüttüğü *Sibirya Ekspedisyonu* (1719-1727) ile başlayan bu geziler sırasıyla G. F. Müller, J. G. Gmelin, G. W. Steller, J. E. Fischer, J. J. Lindenau gibi bilim adamlarının katıldıkları *Kamçatka Ekspedisyonları* (1725-1730; 1733-1743), P. İ. Riçkov'un *Orenburg Ekspedisyonu* (1734-1737), P. S. Pallas, İ. İ. Lepeçin, J. Peter Falk, J. G. Georgi, S. G. Gmelin ve J. A. Güldenstäđ'un yer aldığı *Orenburg, Astrahan, Kazan Ekspedisyonları* (1768-1774) ile sürdürülmüş, J. Billings, G. Sarıçev ve C. H. Merck'in Kuzeydoğu Pasifiđe düzenlediği akademik seferler ile (1785-1795) de noktalanmıştır (Vermeulen 2013: 49). Her biri ayrı önem taşıyan bu gezilerde, sosyal bilimlerin ve doğa bilimlerinin çeşitli alanlarına ilişkin kayıtlar tutulmuş, birçok halkın dili ve kültürüne ilişkin bugün bile güncelliğini yitirmeyen bilgiler elde edilmiştir. Söz konusu araştırma gezilerinde yer alan isimlerden birisi olan Johann Gottlieb Georgi'nin incelemede bulunduğu bölgelerde yaşayan halkların, yazımızı ilgilendiren yönüyle de Çuvaşların 18. yüzyıldaki yaşamlarına ve dillerine ışık tutan notları da bu tecrübelerin önemli bir örneği olarak kabul edilmektedir.

2. Johann Gottlieb Georgi ve Ekspedisyon Notları

Eski Prusya topraklarında doğan bir Alman olan Johann Gottlieb Georgi ilk olarak eczacılıkla ilgilenmiş, ardından Uppsala Üniversitesinde tıp eğitimi almıştır. Georgi'nin meslek hayatının dönüm noktası ise *St. Petersburg Bilimler Akademisinde* bilimsel araştırma gezileri düzenleneceğini duyması olmuştur. Başvurusu değerlendirilerek imparatorlukta gerçekleştirilecek geniş kapsamlı akademik seferlere katılmak üzere Rusya'ya davet edilen bilgin, ilk olarak 1770'te J. Peter Falk'un başında olduğu Orenburg Ekpedisyonu'na asistan tayin edilmiş, 1772'de ise merkezî Sibirya'nın birçok bölgesini içine alan bilimsel seferler için P. S. Pallas'ın ekibine katılmıştır (Ratzel 1878: 713; Hein 1964: 242). Söz konusu gezilerde Orta İdil, Urallar, Batı Sibirya, Altay, Baykal gibi coğrafî alanlarda araştırmalarda bulunan Georgi, bu bölgelerden topladığı çeşitli mineral örnekleri ve bizzat çizdiği çok sayıda harita ile doğa bilimlerine sunduğu katkıların yanı sıra, bölge halklarından derlediği etnografya malzemesi ile sosyal bilimlerin pek çok alanı için önemli olabilecek bilgileri de kayıt altına almıştır. Çalışmaları Çariçe II. Yekaterina tarafından da taltif edilen Georgi, bu malzemenin bir bölümünü *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidung und übrigen Merckwürdigkeiten* [Rus İmparatorluğu'nun Bütün Halklarının Tasviri, Yaşam Tarzları, İnanç, Gelenekleri, Evleri, Kıyafetleri ve Diğer İlgi Çekici Yönleri] adlı eserinde bir araya toplayarak 1776-1780 yılları arasında dört cilt halinde St. Petersburg'ta yayımlamıştır (bk. Köhler 2012: 201-202). Bu yayının ilk kitabı *Nationen vom finnischen Stamm* [Fin Halkları], ikinci kitabı *Tatarische Nationen* [Tatar Halkları], üçüncü kitabı *Samojedische, Mandshurische und ostlichste Sibirische Nationen* [Samoyed, Mançurya ve Dođu Sibirya Halkları], son kitabı ise *Mongolüsche völker, Russen*

und die noch übrigen Nationen [Moğol Ulusu, Rus ve Diğer Milletler] ek başlıklarını taşımaktadır.

Çalışmamızda çeşitli Avrupa dillerinde de yayımlanan¹ eserin W. Tooke tarafından gerçekleştirilen *Russia: or, A Compleat Historical Account of All The Nations Which Compose That Empire* (1780-1783) [Rusya ya da, Bu İmparatorluğu Oluşturan Tüm Milletlerin Tam Tarihsel Bir Açıklaması] adlı İngilizce çevirisi kullanıldı. Ancak, Çuvaşçaya ilişkin dil malzemesinin belirlenmesi, çözümlenmesi ve yorumlanmasında ise 1776 tarihli Almanca yayın esas alındı.

3. Johann Gottlieb Georgi'nin Çuvaşlara İlişkin Kayıtları

Eserini kendi notlarının yanı sıra diğer araştırmacı ve seyyahların çalışmalarından da yararlanarak hazırlayan Georgi'nin Çuvaşlara ilişkin bilgileri ise İdil boyuna gerçekleştirdiği gezi sırasında bizzat kaleme aldığı bilinmektedir (Hrestomatiya 2011: 171). Eserin *Nationen vom finnischen Stamm* [Fin Halkları] adlı ilk cildinde, *Die Tschuwaschen* [Çuvaş] başlığı altında kayıt altına alınan bu bilgiler, Çuvaşların 18. yüzyıldaki yaşamlarına pek çok yönden ışık tutmaktadır.

Bu bilgileri belli başlıklar altında sunmanın yararlı olacağı kanısındayız:

3.1. Çuvaşların Fiziksel Görünüşleri, Karakter Yapıları ve Yaşam Tarzları Hakkında

Georgi, Çuvaşlar ve Mariler arasında fiziksel görünüş ve karakter bakımından büyük farklar olmadığını, söz konusu halkların köylerinin düzeninden evlerine, mobilyalarına, geçim kaynaklarına, yaşam biçimlerine, besin maddelerine, erkeklerin ve kadınların mesleklerini belirleyen kendi iç eğilimlerine kadar büyük benzerlikler taşıdıklarını belirtmiştir. Ancak yazarın Çuvaşlar ve Mariler arasındaki bu karşılaştırmasında Çuvaşlara ilişkin pek de olumlu bir izlenim edinmediği anlaşılmaktadır. Georgi, Marilere göre daha soluk tenli olduğunu belirttiği Çuvaşları tembel, zekâsı pek de keskin olmayan, temizliğe, yiyecek ve malzeme seçimine hassasiyet göstermeyen bir halk şeklinde tanıtmıştır. Bu durum eserde şöyle açıklanmaktadır:

“Mesela hâlâ, paganların tiksinti veren bir ortamda domuz besledikleri yönünde Tatarlardan kaynaklanan bir önyargı bulunmaktadır. Ancak onlar evcil hayvan düşkünüdürler ve gerektiğinde tarlada buldukları bir hayvan ölüsü üzerinde vakit geçirme konusunda bir tereddüt yaşamazlar. Ruslar, *aptal balık* adını verdikleri bir balık türünü yemezler, ancak Ruslar bu balığın, yani Çuvaşların adlandırması ile *Temir Polî*'nin Çuvaşlar tarafından çok sevildiğini, taze ya da tuzlanmış olarak tüketildiğini belirtirler.” (Georgi 1780: 95).

¹ Çalışma 1776'da St. Petersburg'ta ilk defa yayımlanmasının ardından, 1776'da Fransızca, 1783'te ise Leipzig'te tekrar Almanca olarak yayımlanmıştır. Eserin 1799 tarihli Rusça çevirisinde ise çeşitli milletlerin ulusal kıyafetlerini gösteren 100 resim yerleştirilmiştir. Ayrıca 1780-1783 yıllarında çalışmanın İngilizce baskıları da yapılmıştır.

Bu olumsuz gözlemlerinin dışında Georgi, Çuvaşları son derece misafirperver insanlar olarak tanıtmış, Çuvaşlar için konuklarını doyurmanın, onlardan tıkanıncaya kadar yemelerini istemenin bir nezaket göstergesi olduğunu belirtmiştir. Son olarak yazar, Çuvaşların avcılığa çok düşkün olduklarını, *vintovki* adı verilen tüfekler ile el yapımı yaylar kullandıklarını kaydetmiştir.

3.2. Çuvaşların Geleneksel Kıyafetleri Hakkında Bilgiler

Eserde Çuvaşların kadın kıyafetlerinin bekârlar ve evliler için değişiklik göstermediği, yalnızca bekârlarınkinin daha sıradan olduğu belirtilmiştir. Yazarın Marilerinkine benzettiği bu kıyafetlere ilişkin olarak eserde şu satırlar yer almaktadır:

“Yazın saçaklı bir tür mendil olan ve kendilerinin *sarı* adını verdikleri bir kuşağın etrafına bağlandığı bir çuval elbise giyerler. Kışın ise bu çuval elbisenin üzerine renkli kumaştan ya da kürkten yapılmış başka bir elbise giyerler. Cam boncuklarla kaplı, kenarlarında balık pulu gibi birbirlerinin üzerine küçük metal paraların bulunduğu kadın başlığına ise *huşpu* adı verilmektedir. Onlar ayrıca üst kısmı başlıkları gibi süslenen ve kuşağın altından geçen *ama* adı verilen bir tür örtü giymektedirler. Kenarları cam boncuklar ile işlenmiş veya oyalı beyaz bir keten ile başlarını örterler, bunun üzerine de başlıklarını geçirirler. Bir kız nişanlanır nişanlanmaz *surpan* adı verilen bir peçe ile yüzünü örter. Evli bir kadın ise aksine bu keteni göğüslerine doğru düşecek şekilde ikiye katlar ve uzantılarını da perçem ve püsküller ile süsler. Onlar saçlarını iki örgü halinde toplarlar ve bir çuval elbisenin altında gizlerler. Bazı köylerde ise kadınlar hiçbir başlık takmazlar ancak tıpkı Mari kadınları gibi küçük paralarla, beyaz ya da benekli deniz kabuğu ve cam boncuklarla kaplanmış şeritler takarlar. Bu şerit normal başlıktan daha kısa olan bir örtü ile birleştirilir, ancak o da benzer biçimde aşağıya doğru düşmektedir. Arkalarında ise, kuşaklarına üstteki ile aynı şekilde birleştirilmiş başka bir örtü ilişirirler. Bazı kadınlar sol omuzlarının üzerine göğüsleri boyunca uzanan, bir şövalyelik kurdelesine benzeyen, yaklaşık bir el kalınlığında cam boncuklarla ve küçük deniz kabuklarıyla kaplı deri bir şerit takarlar.” (Georgi 1780: 96-97).

Georgi, Çuvaş erkeklerinin işlemeli gömlekleri ile Marilere; pantolon, ayakkabı, çorap, mont, şapka, kep vb. ile ise daha çok Rus köylülerine benzediği tespitinde bulunmuştur. Ayrıca Çuvaş erkeklerinin Marilerden farklı olarak montlarının üzerinde büyük pelerinler taşımadıklarını da eserden öğreniyoruz.

3.3. Çuvaş Halk Kültürüne İlişkin Bilgiler

3.3.1. Doğum

Georgi, bir bebek dünyaya geldiğinde Çuvaşların anne ve babayı mutlaka tebrike gittiklerini, gelen misafirlere ise ailenin bira ikram ettiğini belirtmiştir. Kutlama için eve ilk ayak basan kişinin bebeğe ad verme ayrıcalığına sahip olduğu,

konukların içki içtikleri kadehe bebek için para koydukları bu gelenek eserde, *çocuğun kundaklanması* olarak kaydedilmiştir (Georgi 1780: 98).

3.3.2. Düğün ve Aile

Eserde, evlenmeyi düşünen her Çuvaş erkeğinin *başlık parası* vermesi gerektiği, bunun ise gelinin babası tarafından belirlenen meblağın karşılığı olarak sığır, ev mobilyası veya kumaş ile ödenebildiği bilgisi verilmektedir. Başlık parasının pazarlığa açık olduğu bu âdette, erkeğin arkadaşlarından birisi *çöpçatanlık* yapabilmektedir. Açıklamalarda, gerekli anlaşmanın sağlanmasının ardından erkeğin, ailesi ile birlikte nişan için gelin adayının evine giderek başlık parasını ödediği, yeni akrabalarına gömlek, kumaş ve ketenden oluşan hediyeler sunduğu bilgisi de yer almaktadır. Kızın babasının gençlerin refah ve mutlu bir evliliğe sahip olması için bir dua eşliğinde ışık kaynağı güneşe bir somun ekmeçlik buğday ve biraz bal sunması ile devam eden bu ziyaret, yemeklerin yenmesi ve düğün gününün tayin edilmesi ile sonlanmaktadır (Georgi 1780: 99). Georgi eserde nikâh gününe ilişkin şunları kaydetmiştir:

“Bir peçe ile örtülü gelin bir paravanın arkasında kendisini gizler. Bir süre sonra gelin gidip yemek odasında ciddi ve ağırbaşlı biçimde dolaşır. Bazı genç kızlar gelin için buraya bira, bal ve ekmeç getirirler. Gelin odada üçüncü kez dolaştığında, damat içeriye girer ve onu kapatan peçeyi kaldırarak öper, gelinle yüzükleri değiştirirler. Bu andan itibaren gelin, *nişanlı kız* adını taşır. Bu ismiyle kız konuklara onları canlandırmak için ekmeç, bal ve bira dağıtır. Gelin daha sonra, evli kadınların ona nişandan önce giydiğinden daha güzel ve daha süslü bir *huşpu* ya da evli kadın başlığı taktıkları paravanın arkasına döner.” (Georgi 1780: 100).

Eserde ayrıca, damadın anne ve babasının evinde düzenlenen bu düğünde, her misafirin kendi yemeğini yanında getirdiği, yemekten önce üzerinde delik bulunan bir somun ekmeğin içinin konuklarca para ile doldurulduğu bilgisi de yer almaktadır.

Nikâhın ardından gerçekleşen gerdek gecesi ve sonrasında yaşananlar da Georgi tarafından son derece ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Buna göre, gelin gerdek gecesi damadın botlarını çıkarmak zorundadır. Ertesi sabah ise bekâret delillerine bakmak için damadın arkadaşları gerdek odasına gelirler. Eğer gelinin bekâreti daha önce bozulmuşsa, bu sembolik bir biçimde sağdıçlık hizmeti sunan kişi tarafından ortaya konulur. Bu kişi altındaki deliği parmağıyla kapattığı içi bira dolu bir kadehi yardımcılarında birine sunar, diğeri kadehi ağzına götürdüğünde ise parmağını buradan çeker. Bira yardımcının sakalından ve koynundan aşağıya doğru akar. Etraftakilerin gülüşmesi, gelinin ise utanıp kızarması ile sonuçlanan bu âdet açıklamalardan da anlaşıldığı üzere herhangi bir olumsuz sonuç doğurmamaktadır. Georgi'nin notlarında, evlilik pratiklerinin Çuvaşlar arasında uygulanışına ilişkin dikkat çeken en önemli ayrıntı ise, bunun yalnızca pagan Çuvaşlarca değil,

Hristiyanlık yemini etmiş Çuvaşlarca da benimsenmiş olmasıdır (Georgi 1780: 101).

Eserde Çuvaş aile yapısına yönelik birtakım dikkatler de bulunmaktadır. Buna göre, Çuvaşlarda erkek evin revidir ve her şeyi kendince düzenler. Kadın ise cevap vermeden itaat etmek ile yükümlüdür. Georgi'nin belirttiğine göre bu âdet, iç tartışmayı önlemek amacıyla düşünülmüştür, bu nedenle de Çuvaş aileler arasında kavgalara ve ayrılıklara çok nadir rastlanmaktadır. Eğer koca eşinden memnun değil ise onun peçesini ya da *surban* adı verilen başlığını çıkarır. Bu tam bir boşanma işaretidir. Yazar bu âdetin Mari, Mordvin, Udmurt ve Vogul halkları arasında da bulunduğunu belirtmiştir (Georgi 1780: 102).

3.3.3. Ölüm ve Cenaze

Georgi, Çuvaşların cenazelerinde, Marilerinkine benzer bir merasim anlayışı bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre, mezar toprakla doldurulduktan sonra, üzerine birkaç meşale, bir pasta ve bir kızarmış tavuk yerleştirilmekte, katılımcılar ölü ile birlikte yedikleri düşüncesi ile mezarın başında yemek yemektedirler. Ardından da, daha sonra yakılmak üzere, mezarın üzerine ölüye ait eski bir örtü serilmektedir. Definden sonraki üçüncü ve yedinci günlerde ise Marilerin yaptıklarına benzer bir hatıra merasimi gerçekleştirilmektedir. Eserde, Çuvaşların her yıl Ekim ayında ölülerinin mezarı başında bir koyun, öküz ya da at kurban ettikleri bilgisi de yer almaktadır. Bu merasimde kurban olarak sunulan hayvanların derileri hemen oracıkta giyilmekte, hayvanın etinin mezar üzerinde bırakılan küçük bir kısmı dışında tamamı bira eşliğinde yenilmektedir. Georgi'nin konuya ilişkin notlarında ayrıca, çile haftası olarak adlandırılan zaman diliminde, Perşembe günü her aile reisinin, ailesinden ölen her bir kişi için evinin avlusuna, yanan bir meşale eşliğinde bazı yiyecekler bıraktığı, köpeklerin ölünün vekili olarak bu hazırlananları yediği malumatı da kaydedilmiştir. Son olarak söz konusu açıklamalardan, kendi akrabalarının mezardaki sükûnetlerinin bozulacağından korkan vaftiz edilmiş Çuvaşların da bu töreni gerçekleştirdiklerini öğreniyoruz (Georgi 1780: 103-104).

3.3.4. Çuvaşların İnanç Dünyası Hakkında

Eserde, Çuvaşların inanışları ve bunları uygulayış biçimlerine ilişkin olarak oldukça geniş açıklamalar yer almaktadır. Hristiyanlığın Çuvaş toplumundaki konumunun da belirlendiği bu bilgilerde Georgi, Çuvaşlar arasında, misyoner faaliyetlerde bulunan bir kesim olduğuna dikkat çekmiştir (Georgi 1780: 93). Bu kısa tespitin ardından ise yazar, çok daha ayrıntılı biçimde ele aldığı ve *paganlık* kelimesi ile tanımladığı, eski Çuvaş dini hakkındaki açıklamalarına geçmiştir. Georgi'nin konuya yönelik notları, ilgili içerik göz önüne alındığında aşağıdaki başlıklar altında ele alınabilir:

3.3.4.1. Çuvaşlarda Tanrı İnanç Hakkında

Georgi'nin Çuvaşların inanç dünyasına ilişkin gözlemlerinde, pagan bir din anlayışını yansıtan belirlemeler yer almaktadır. Buna göre Çuvaşların en yüce ilahı

Turĭ dir. Onun eşi ise tanrıların annesi olan *Turĭ Amĭŝĭ* dir. *Kiremet* ise Çuvaşların en üst rütbeli ilahlarından birisidir. Bu nedenle de Çuvaşlar, ona bağlılıklarını bildirmek için belli yerlerde adaklar sunmaktadırlar. *Keremet*'in dışında Çuvaşların *Pülĭhŝĭ*, *Hĭrlĭ Ŝĭr*, *Pihampar* gibi ilahları ve *Kepe* adında da bir ilaheleri bulunmaktadır. Ayrıca, tanrılaşan erkekler için kullanılan ve ikinci derecede bir ilah olarak tanıtılan *Irĭsem* ile hilekâr bir orman tanrısı olan *Upĭte* de bu geniş ilah kadrosu içinde yer almaktadır (Georgi 1780: 104-105).

Eserde Çuvaşların pagan inanışlarına rağmen tapınmak için putlarının bulunmadığı ancak *Yirĭh* adlı ilahlarının neredeyse böyle bir özelliğinin olduğu, bunun da Udmurtların *Moudor*'u ile örtüştüğü bilgisi verilmektedir. Georgi'nin bildirdiğine göre, bu ilah Çuvaşlarca sonbaharda kesilen gül ağacının ince dallarından oluşan küçük bir deste ile somutlaştırılmaktadır. Odanın bir köşesine yerleştirilen ve kimsenin yanına yaklaşmaya cesaret edemediği bu çok kutsal ve tehlikeli ağaç destesi sonbaharda yenilenmekte, eskisi ise nehre atılmaktadır.

Georgi'nin açıklamalarında dikkat çeken bir başka nokta ise Çuvaşlarda bir *Tanrı-Şeytan* düalizminin varlığına işaret edilmesidir. Çuvaşların, suda ikamet eden kötü ilahların başı *Şuyttan*'a karşı galip gelecek olan *Turĭ*'ya dua edip yakarmaları bu düşüncenin bir yansımasıdır.

3.3.4.2. Çuvaşlarda Ölüm ve Sonrası

Georgi'nin paylaştığı bilgiler, eserin yazıldığı dönemde Çuvaşların ölüm sonrasında yeni bir yaşamın varlığına inandıklarını ortaya koymaktadır. İnsanların amellerine göre değerlendirildiği bu öteki dünya inanışında, iyiler kusursuz memnuniyetin toprağı olarak tanımlanan *Çĭn Ŝĭr* ile ödüllendirilirken, kötüler ve günahkârlar ise iskeletleri etten yoksun olarak çorak topraklarda, soğukta titreyerek perişan ve kimsesiz şekilde dolaşmaya mahkûm edilirler. Ayrıca, iyiler gittikleri sonsuz ikametgâhlarında hayvanları, eşyaları ve bu dünyada bıraktıklarına kıyasla çok daha iyi durumda bulacakları aileleri ile bir araya gelebilmektedirler (Georgi 1780: 106).

3.3.4.3. Çuvaşlarda Dinî Bayramlar ve Törenler

Georgi, Çuvaşların pagan ayinleri ile Marilerinki arasında ilkesel olarak bir fark bulunmadığını, söz konusu ayinlerin ise *yumĭŝ* / *yumŝĭ* şeklinde adlandırılan kişilerce gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Eserden ayrıca, duruma göre rahip, falcı ve büyücü olabilen bu kişilerin dışında yaşlı, ayık bir erkeğin bu görevi yerine getirebildiğini de öğreniyoruz (Georgi 1780: 104).

Georgi'nin notlarında andığı dinî bayramlar ile bunlara ilişkin açıklamaları özetle şöyledir (bk. Georgi 1780: 106-108):

a) Uitschuck (MÇ. Uyçükĭ): Çuvaşların hasadın ardından tanrılar için şükran kurbanı sundukları bayramdır.

b) Keremet Tasados (MÇ. Kiremet Tasatas): *Kiremet*'in temizlenmesi bayramıdır. İlkbaharda, ekin bozumu döneminde *Kiremet*'teki tarlalarda,

yedi ateş yakılıp tanrılara adaklar sunulması ile gerçekleştirilir. Söz konusu adaklar bir kısmı ateşin içine atılan geri kalanı da yenilip içilen kek ve sütlerden oluşmaktadır. Tören sırasında Çuvaşlar *Kiremet babası*, *Kiremet annesi* ve *Kiremet oğlu* için dualar etmektedirler. Çuvaşlar ayrıca, büyükbaş hayvan sürüleri için sağlık ve refah elde edebilme düşüncesi ile *Kiremet* alanında *Pihambar*'a öküz kurban ederler. Ancak kurbanlık seçiminin tavuk gibi kümes hayvanlarından yapılması durumunda Çuvaşlar bu töreni evlerinde gerçekleştirirler.

e) Sine Tyre Tschuk Tons (MÇ. Şini Tırra Çük Tuni): Çuvaşların yeni hasat için ekme sundukları bir törendir. Bu, Marilerin *U kinde bayrem*'i ile aynıdır.

ç) Munkun (MÇ. Mīnkun): Her aile reisinin adak olarak sunulan kekler eşliğinde çeşitli kümes hayvanları kurban ettikleri bir dinî törendir.

Georgi notlarında Çuvaş, Mari, Mordvin ve Udmurt gibi halkların dinî törenlerinde pek çok benzerlik bulunduğunu, bunlarda Hristiyanlık ve İslamiyet'e ait pek çok uygulamanın izini görmeyen mümkün olduğunu da belirtmiştir. Yazar, Paskalya ile abdest alma, secde etme gibi kuralları olan Kutsal Perşembe gününü bu durumun örnekleri olarak zikretmiştir. Georgi ayrıca, Mariler ile Çuvaşların kutlama ve şenliklerinin yalnızca isimleri bakımından farklılık gösterdiğini, hazırlıklar ve törenlerin uygulanışlarında ise büyük farklar bulunmadığını ifade etmiştir (Georgi 1780: 106, 108).

3.3.4.4. Çuvaşlarda Ant / Yemin

Georgi, bölge halklarının kendi aralarındaki anlaşmazlıklarının çözümü için hâkim karşısına çıktıklarında ağızlarına bir parça ekme ile bir miktar tuz alarak "Eğer doğruyu söylemezsem veya sözümde durmazsam bunlara muhtaç olayım!" dediklerini belirtmiştir. Bunun dışında yazar, söz konusu ekme ile tuzun iki kılıcın üzerinden alınması ile gerçekleştirilen bir tür sadakat yemininden de söz etmektedir (Georgi 1780: 110).

3.4. Çuvaşların Dilleri Hakkında Bilgiler

Georgi'nin, çalışmasında Çuvaşlara Fin halkları hakkındaki birinci kitapta yer vermiş olduğunu görüyoruz. Rusya'da yaşayan halkların sınıflandırılmasında Tatişev'in lengüistik ve tarihsel metodunu benimseyen yazarın bu bilgisi bugün için bilimsel bir değer taşımamaktadır. Ancak Georgi'nin Çuvaşçanın ilk kez yazıya geçirildiği 18. yüzyılda, hiç de azımsanmayacak sayıda Çuvaşça kelime, tamlama ve cümleyi kayıt altına almış olması ise son derece önemlidir. Almanca kaleme alınan eserde söz konusu Çuvaşça dil varlığının *fraktur*² harfler ve anlamlandırmayı kimi zaman güçleştiren bir yazı çevrimi ile not edilmesi ise ilgili malzemenin yeniden okunması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Georgi'nin Çuvaşçaya ait

² Avrupa'da, özellikle de Almanya'da 16-20. yüzyıllar arası kullanılan bir alfabe biçimi.

kayıtlarının Rusça çevirisinin yer aldığı *Hrestomatiya po kul'ture çuvaşskogo kraya, Dorevolyuetsionnyy period* (2011: 170-179) adlı yayında, ilgili dil malzemesine yönelik birtakım açıklamalar bulunuyorsa da, bunların oldukça eksik bir şekilde esere taşındığı, belirlenen kelime ve ibarelerin Modern Çuvaşça biçimlerinin gösterilmesinde de yine noksanlar bulunduğu görülmektedir.

Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs'te yer alan Çuvaşça dil malzemesinin orijinal biçimleri üzerinden belirlediğimiz Modern Çuvaşça karşılıkları aşağıda listeledik. Doğrudan Türkiye Türkçesi ile karşılanamayan Çuvaşçaya özgü kimi kelime ya da kavramları ise anlaşılır olması düşüncesi ile açıkladık:

3.4.1. Yalın ve Birleşik Adlar

1) Oich (oich) / MÇ. *uyih* (уйăх) “ay” (“месяц” -ÇSK).

2) Tschuk oich (ѠѠuf oich) / MÇ. *çük uyih* (чүк уйăх) “Kasım ayı; Kurban ayı” (“ноябрь” -ÇRS).

3) Ama (I) (Ama) / MÇ. *ama* (ама): Georgi, Cumanın Çuvaşlarda haftanın ilk günü olduğunu ve bu günde her türlü işi terk etmenin kutsal sayıldığını belirtmiştir. Yazarın notlarında bu günü *ama* olarak adlandırması ise, Çuvaşlardaki en büyük anma ibadeti olarak belirtilen *amanın* Cuma günü yapılması ile ilgili olmalıdır (bk. Aşmarin 1982: 20).

4) Ama (II) (Ama) / MÇ. *ama* (ама): 30-40 cm. uzunluğundaki bir şerit üzerine boncuklar ve sikkelerin işlendiği, yarım daire ya da trapez şeklinde olan kadın göğüs süslemesine verilen ad. (Trofimov 2006: 93-94).

5) Ionkon (Ѡonfon) / MÇ. *yunkun* (юнкун) “Çarşamba” (“среда” -ÇRS).

6) Temir Pola (ѠemirPola) / MÇ. *timir pulă* (тимѐр пулă) “Demir balık” (“волжская сельдь” -ÇRS).

7) Sarr (Sarr) / MÇ. *sari* (сарă): Çuvaş kadınlarının taktıkları, çift tarafı işlemeli, dikdörtgen şeklinde, alt tarafında kırmızı ve siyah saçaklıları bulunan bel kolyesi (İvanov-Orkov 2009: 628).

8) Chuschpu (Ѡhufpu) / MÇ. *huşpu* (хушпу): Üzerinde ve kenarlarında çok sayıda küçük sikke, deniz kabuğu ve gümüş pulun yer aldığı, üst tarafındaki dar şerit üzerinde yeşil, sarı, beyaz ve kırmızı renklerden oluşan boncukların bulunduğu evli Çuvaş kadınların geleneksel başlığına verilen ad (bk. İvanov-Orkov 2011a: 420-421).

9) Surban (Surban) / MÇ. *surpan* (сурпан): Çuvaş kadınlarının başlarına örttükları, zemin rengi beyaz, kenarları ve uçları işlemeli şeride verilen ad (bk. İvanov-Orkov 2011b: 150-151).

10) Chota (Ѡhota) / MÇ. *hita* (хăта) “çörçatan” (“сват” -ÇRS).

11) Toi (Ѡoi) / MÇ. *tuy* (туй) “düğün” (свадьба / свадебный” -ÇRS).

12) Iuma (Зума) / **Iomma** (Зомма) / MÇ. *yumış* (юмăç) ~ *yumşı* (юмçă): Din adamı, büyücü, falcı ve halk hekimi olarak Çuvaşların dinî ve sosyal yaşamında önemli bir yere sahip olan bazı olağanüstü özelliklere sahip kişilere verilen ad (bk. Arık 2005: 76-84; Bayram 2010: 36-37).

13) Keremets (Кереметс) / MÇ. *kiremet* (киремет): Çuvaşlarda ölen kişinin ruhunun yerleştiği yer *kiremet* olarak adlandırılmaktadır. Çuvaşlar *kiremetin* neden olabileceği kötülük ve hastalıklardan korunmak için ona kurban kesip çeşitli hediyeler sunarlar (bk. Arık 2005: 62-67; Bayram 2010: 41-43).

14) Thor (Эфор) / MÇ. *turĭ* (турă) “Tanrı” (“бог, божество” -ÇRS).

15) Thore (Эфор): bk. **Thor**.

16) Pulichs (Пulichс) / MÇ. *pülhşĭ* (пӱлӗхӗ): Tanrıya en yakın olan ruhtur. Tanrıya ulaşacak dualara engel olabilmesi nedeniyle Çuvaşlar ona kurban sunarlar (bk. Arık 2005: 51-52; Bayram 2010: 38).

17) Chirlsir (Чирлсир) / MÇ. *hĭrlĭ şĭr* (хӗрлӗ ӗр): Çuvaşlarda bereketin kaynağı olarak görülen bir tür *Kiremet* (Matveyev 2011: 389).

18) Pichambar (Пичамбар) / MÇ. *pihampar* (пихампар): Çuvaşlarda yeni doğan çocuklara akıl, iyi bir ruh ve enerji verdiği inanan kurtların sahibi ruh (bk. Arık 2005: 52-53; Bayram 2010: 38-39).

19) Kebe (Кебе) / MÇ. *kepe* (кепе): Tanrı ile insanlar arasında aracı olduğuna inanan, gökle yer arasında yaşayan meleklerin başı ruhtur (bk. Arık 2005: 51; Bayram 2010: 37-38).

20) Schaitan (Эшайтан) / MÇ. *şuyttan* (шуйттан): Çuvaşlarda, kötü ruhların başı ve kötülüğün temsilcisi ruhtur (bk. Arık 2005: 57-58; Bayram 2010: 39-40).

21) Obito (Обито) / MÇ. *upĭte* (упӑте): Çuvaşlarda *Arşuri* adıyla da bilinen kötü orman ruhuna verilen isimlerden birisidir. İnsanları korkutarak ormanda kaybolmaları için uğraşan, her yeri tüylerle kaplı bu ruh, insanların karşısına kimi zaman kendi, kimi zaman da hayvan ya da yaşlı bir insan görünümüyle çıkmaktadır (bk. Arık 2005: 72-75; Bayram 2010: 46-47).

22) Ierich (Иерич) / MÇ. *yĭrĭh* (ӳӗрӗх): Çuvaşlarda kendisine gereken önem gösterilmediği takdirde cilt hastalıklarına neden olduğuna inanan ev ruhuna verilen ad (Arık 2005: 59-62; Bayram 2010: 41).

23) Uitschuck (Уитшук) / MÇ. *uyçükĭ* (уйчӳкӗ): Çuvaşlarda Haziran ayının ikinci yarısında, hasat çalışmalarından önce gerçekleştirilen kurbanlı tarla duasına verilen ad (bk. Arık 2005: 147-151).

24) Munkun (Мункун) / MÇ. *mĭnkun* (мӑнкун): Çuvaşların ölmüş yakınlarının ruhlarını andıkları, tarım işlerine başlamadan önce kutladıkları birkaç gün süren bahar bayramlarından birisidir (bk. Arık 2005: 140-141).

26) Bayran (байран) / MÇ. *peyrem* (пейрем) “baugam” (“праздника” - ÇSK IX: 153).

3.4.2. Ek Almış Biçimler, Tamlamalar, Cümleler

1) Irsan (Ирсан) / **irisin** (Ирсин): MÇ: ырăсем / YÇ: irsem / Çöz: iri: ÇE / TTü: “iyi ruhlar” (Aşmarin 1982: 53).

2) Tschuck toat (Тшук тоат): MÇ: чўк тават / YÇ: çük tivat / Çöz: Kurban yap-: T3K-ŞGZ / TTü: “Kurban ediyor / eder.” (hh. “Kurban yapıyor.”).

3) Keremet asch (Керемет Аш): MÇ: керемет ашшĕ / YÇ: keremet aşşı / Çöz: keremet baba: TK3K-İE / TTü: “Keremetin babası”.

4) Keremet amscha (Керемет Амшча): MÇ: керемет амăшĕ / YÇ: keremet amışi / Çöz: keremet anne: TK3K-İE / TTü: “Keremetin annesi”.

5) Keremet uewli (Керемет Уевли): MÇ: керемет ывăлĕ / YÇ: keremet ivili / Çöz: keremet oğul: TK3K-İE. / TTü: “Keremetin oğlu”.

6) Piatschir chiwas (Пиатшир Чивас): MÇ: пие ачи хывас / YÇ: Piye açi hıvas / Çöz: Kundak çocuk: T3K-İE коу-: SFE / TTü: “çocuğu kundaklamak”.

7) Golon oksi (Голон Окси): MÇ: хулăн укши / YÇ: hulın ukşı / Çöz: Başlık para: TK3K-İE / TTü: “kalın, ağırlık, başlık parası”.

8) Kostenas kayas (Костенас Каяс): MÇ: кучченеç каяс / YÇ: Kuççeneş kayas / Çöz: hediye git-: SFE / TTü: “hediye götürme”.

9) Schourasne cher (Шчурасне Чер): MÇ: çураçнă хĕр / YÇ: şuraşnı hır / Çöz: Anlaş-: SFE kız / TTü: “nişanlı kız” (hh. “anlaşmış kız”).

10) Amentscha palder (Аментшча Палдер): MÇ: умĕнче пултăр / YÇ: umiñçe pultır / Çöz: Ön: TK3K-İE +B-DE ol-: TK3K-E / TTü: “Önünde olsun.”

11) Tschemherda (Тшемхерда): MÇ: Чăн çĕрте / YÇ: Çin şirte / Çöz: Gerçek yer: B-DE / TTü: “Gerçek yerde; cennette”.

12) Keremet tasados (Керемет Тасадос): MÇ: Киремет тасатас / YÇ: Kiremet tasatas / Çöz: Kiremet temizle-: SFE / TTü: “Kiremet temizleme”.

13) Sine Tyre Tschuk Tons (Сине Тире Тшук Тонс): MÇ: Çĕнĕ тырра чўк туни / YÇ: Şini tirra çük tuni / Çöz: Yeni buğday: B-YDE kurban yap-: SFE / TTü: “Yeni hasat için kurban etme”.

14) Thore bar Tyra (Тхоре бар Тира): MÇ: Турă пар Тырă / YÇ: Turı par Tirı / Çöz: Tanrı ver-: TK2K-E ekmek / TTü: “Tanrım ekmek ver.”

15) Thore Syrlak (Тхоре Сырлах): MÇ: Турă çырлах / YÇ: Turı şirlah / Çöz: Tanrı bağışla-: TK2K-E / TTü: “Tanrım affet.”

Listesi verilen örneklerden de izlenebileceği üzere, Çuvaşçadaki seslerin büyük bir bölümü yazar tarafından başarılı bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Georgi'nin bu sesleri, ana dili Almancanın yazı geleneği ile ilgili olduğu görülen birtakım harf tercihleri ile göstermesi ise anlaşılır bir durumdur. Ancak, ilgili Çuvaşça malzemenin yazıya taşınmasında kimi seslerin birden çok harf ile kaydedilmiş olması söz konusu işaretleme sisteminde bir tutarsızlık doğurmaktadır. Ayrıca kimi seslerin belirlenmesini ve tanınmasını güçleştiren harf seçimlerinin yapılmış olduğunu, kimi seslerin de herhangi bir işaret ile gösterilmediğini belirtmeliyiz.

Georgi'nin notlarındaki Çuvaşça dil malzemesinde yer alan sesler için kullanılan ayırt edici işaretler aşağıdaki gibidir:

a) Ünsüzlerin Gösterimi

a.1. /ç/ sesi yazar tarafından <tsch> ve <st> harfleri ile gösterilmiştir: **tschuk** (MÇ. çük); **uitschuck** (MÇ. uçük); **piatschir** (MÇ. piye açi); **tschemherda** (MÇ. çin şirte); **amentscha palder** (MÇ. umınçe pultîr); **kostenas kayas** (MÇ. kuççeneş kayas).

a.2. /h/ sesi çoklukla <ch> olmak üzere <k> ve <g> harfleri ile işaretlenmiştir: **oich** (MÇ. oyih); **chuschpu** (MÇ. huşpu); **chota** (MÇ. hota); **pulichs** (MÇ. pulihşi); **chirlsir** (MÇ. hirlî şîr); **pichambar** (MÇ. pihambar); **Ierich** (MÇ. yirih); **piatschir chiwas** (MÇ. piye açi hivas); **schourasne cher** (MÇ. şoraşnî hîr); **golon oksî** (MÇ. holîn okşî).

/h/ sesinin Viryal diyalektinde kimi durumlarda /k/'ye karşılık geldiği düşünüldüğünde **syrlak** biçimi için MÇ. şırlah yerine Vir. şırlak birleştirmesini yapabiliriz.

a.3. /k/ sesi <k> harfi dışında <ck> harfleri ile de gösterilmiştir: **uitschuck** (MÇ. uçük); **tschuck toat** (MÇ. çük tîvat).

a.4. /ş/ sesinin ilgili örneklerde <sch> ve <s> harfleri ile karşılandığını görüyoruz: **chuschpu** (MÇ. huşpu); **schaitan** (MÇ. şuyttan); keremet **asch** (MÇ. keremet aşşî); keremet **amscha** (MÇ. keremet amışî); **chirlsir** (MÇ. hirlî şîr).

a.5. /ş/ sesi için <sch>, <s> ve <h> harfleri kullanmıştır: **schourasne cher** (MÇ. şoraşnî hîr); **pulichs** (MÇ. pulihşi); **irisin** (MÇ. irişem); **kostenas kayas** (MÇ. kuççenaş kayas); **holon oksî** (MÇ. holîn okşî); **schourasne cher** (MÇ. şoraşnî hîr); **tschemherda** (MÇ. çin şirte).

a.6. /m/ sesi <m> harfi dışında <n> harfi ile de gösterilmiştir: **bayran** (MÇ. peyrem).

a.7. /n/ sesi <n> harfi dışında <m> harfi ile de gösterilmiştir: **tschemherda** (MÇ. çin şirte).

a.8. /p/ sesi <p> harfi dışında harfi ile de gösterilmiştir: **amentscha palder** (MÇ. umınçe pultîr); **thore bar tyra** (MÇ. torî par tirî); **pichambar**

(MÇ. pihampar); kebe (MÇ. kepe); obito (MÇ. upîte); bayran (MÇ. peyrem); surban (MÇ. surpan).

a.9. /t/ sesi <t> harfi dışında <th> harfleri ile de gösterilmiştir: thor (MÇ. torī); thore (MÇ. torī).

a.10. /y/ sesi <y> harfi dışında <i> harfi ile de gösterilmiştir: oich (MÇ. uyīh); ionkon (MÇ. yonkon); toi (MÇ. toy); iuma, iomma; (MÇ. yumīš); schaitan (MÇ. şuyttan); ierich (MÇ. yīrih); uitschuck (MÇ. uyçükī).

b) Ünlülerin Gösterimi

b.1. /a/ ünlüsü <a> harfi dışında <o> harfi ile de gösterilmiştir: keremet tasados (MÇ. kiremet tasatas).

b.2. /e/ ünlüsü <e> harfi dışında <a> ve <o> harfleri ile de gösterilmiştir: amentscha palder (MÇ. umiñçe pultīr); irsan (MÇ. irīsem); tschemherda (MÇ. çin şirte); obito (MÇ. upîte).

b.3. /ı/ ünlüsü <ue>, <y>, <i> harfleri ile gösterilmiştir: keremet uewli (MÇ. keremet ıvīlī); thore syrlak (MÇ. turī şırlah); thore bar tyra (MÇ. turī par tırī); irsan (MÇ. irsem).

b.4. /i/ ünlüsünün gösteriminde ise tam bir karmaşa söz konusudur. Çuvaşçaya özgü bu ses <e>, <i>, <o> harfleri ile temsil edilmiştir: tore (MÇ. torī); obito (MÇ. upîte); golon oksi (MÇ. hulīn ukşī); schourasne cher (MÇ. şoraşnī hīr); tschemherda (MÇ. çin şirte); amentscha palder (MÇ. umiñçe pultīr).

/i/ sesinin Viryal diyalektinde kimi durumlarda /u/’ya karşılık geldiği düşünüldüğünde munkun biçimi için MÇ. mīnkun yerine Vir. munkun birleştirmesini yapabiliriz. Aynı şekilde MÇ. /i̯va/ ~ Vir. /oa/ bilgisine göre tschuck toat için MÇ. çük tīvat yerine Vir. çük toat düşünülebilir.

b.5. /i/ ünlüsü <i> harfi dışında <e> ve <s> harfleri ile de gösterilmiştir: keremets (MÇ. kiremet); temir pola (MÇ. timīr pulī); sine tyre tschuk tons (MÇ. şinī tırta çük tuni).

b.6. /i̯/ ünlüsü <e> ve <i> harfleri ile gösterilmiştir: ierich (MÇ. yīrih); schourasne cher (MÇ. şoraşnī hīr); amentscha palder (MÇ. umiñçe pultīr); ierich (MÇ. yīrih); sine tyre tschuk tons (MÇ. şinī tırta çük tuni).

b.7. /o/ ünlüsü taşıyan örnekler Viryal diyalektini yansıtmaktadırlar. Bu ses <o> harfinin yanı sıra <ou> harfleri ile de gösterilmiştir: schourasne cher (Vir. şoraşnī hīr).

b.8. /u/ ünlüsü <u> harfi dışında <a> işareti ile gösterilmiştir: schaitan (MÇ. şuyttan); amentscha palder (MÇ. umiñçe pultīr); obito (MÇ. upîte).

b.9. /ü/ ünlüsü <u> harfi ile temsil edilmiştir: tschuck (MÇ. çük); uitschuck (MÇ. uyçük); pulichs (MÇ. pülīhşī); tschuk oich (MÇ. çük uyīh); tschuck toat (MÇ. çük tīvat); sine tyre tschuk tons (MÇ. şinī tırta çük tuni).

c) Biçim Birimlerin Gösterimi

Georgi'nin notlarında yer alan Çuvaşça dil malzemesindeki dil bilgisi biçimlerinin gösteriminde kullanılan işaretler aşağıdaki gibidir:

c.1. Çokluk Eki: {+sem} biçim birimi <san> harfleri ile kaydedilmiştir: *irsan* / *irsem*.

c.2. Teklik Üçüncü Kişi İyelik Ekleri: Çuvaşçadaki iyelik eklerinden [+i]'yi <i>, [+i]'yi <e>, [+ışi]'yi ise <scha> harfleri ile temsil edilmiştir: *keremet uewli* (MÇ. *keremet ıvılı*); *piatschir chiwas* (MÇ. *piye açi hıvas*); *golon oksi* (MÇ. *hulın ukşı*); *amentscha palder* (MÇ. *umınçe pultir*); *keremet amscha* / *keremet amışi*. {+şı} eki ise herhangi bir işaret ile gösterilmemiştir: *keremet asch* [Ø](MÇ. *keremet aşşı*).

c.3. Bulunma Durumu Eki: [+te] biçim birimi <da> harfleri ile kaydedilmiştir: *tschemherda* (MÇ. *çin şirte*).

c.4. Gelecek Zaman Sıfat-Fiil Eki: Çuvaşça [-as] biçimbirimi <as> ve <os> harfleri ile gösterilmiştir: *piatschir chiwas* (MÇ. *piye açi hıvas*); *kostenas kayas* (MÇ. *koççenaş kayas*); *keremet tasados* (MÇ. *kiremet tasatas*).

c.5. Geçmiş zaman Sıfat-Fiil Eki: Çuvaşça sıfat-fiil eklerinden [-nı] <ne>, [-ni] ise <ns> harfleri ile kaydedilmiştir: *schourasne cher* (MÇ. *şoraşnı hır*); *sine tyre tschuk tons* (MÇ. *şini tırta çük tuni*).

c.6. Şimdiki-Geniş Zaman Eki: [-at] biçim birimi <at> harfleri ile gösterilmiştir. *tschuck toat* (MÇ. *çük tıvat*).

c.7. Emir Eki: Teklik ikinci kişi emir çekiminin eksiz biçimine ilişkin iki örnek bulunmaktadır: *thore bar* [Ø] *tyra* (MÇ. *torı par tırı*); *thore syrlak* [Ø] (MÇ. *turı şırlah*).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Çarlık Rusyasında yaşayan halkların 18. yüzyıldaki yaşam tarzları, inançları, gelenekleri, kıyafetleri ve dillerine ait bilgilerin bulunduğu, kısa adı *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs* olan dört ciltlik yayın, sunduğu tarihsel malzeme ile anılan topluluklar hakkında gerçekleştirilecek dil ve kültür çalışmaları için birincil kaynaklardan birisi durumundadır. Eserde Çuvaşlara ilişkin verilen bilgiler doğrultusunda ise şunlar söylenebilir:

4.1. Çuvaşçanın Yeni Bulgarca dönemine ait olan ilk yazılı dili ürünlerini tanıtan ve bu konudaki en önemli başvuru kaynakları olarak bilinen Sergeyev 1969, Róna-Tas 1978, Petrov 1978, Sergeyev 1988, Agyagási 1982, Fedotov 1987, Sergeyev 2004 gibi yayınlarda Georgi'nin 1776 tarihli Çuvaşça kayıtlarına yer verilmemiş olması büyük bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir. İlgili notların yayımlandığı *Hrestomatiya po kul'ture çuvaşskogo kraya, Dorevol'yutsionny period* adlı çalışmada ise *ama* (I); *toi*;

golon oksi; kostenas kayas; schourasne cher; amentscha palder; thore bar tyra; thore syrlak biçimlerinin hiç bulunmadığı, *sarr; tschuck toat; thor; thor amysch; pulichs; chirlsir; kepe; schaitan; obito; ierich; uitschuck; munkun; thore* biçimlerinin Modern Çuvaşça şekillerinin ise belirlenemediği görülmektedir (Hrestomatiya 2011: 170-179). Bilindiği üzere, Çuvaşçanın 18. yüzyıldaki dil mirası, birçok Çuvaşça dil bilgisel yapı ve kelimenin tarihlendirilebilmesine imkân tanımaktadır. Bu yönü ile Georgi'nin kayıt altına aldığı dil malzemesinin tamamı çözümlenmiş biçimlerinin Çuvaşçanın tarihsel söz varlığı ve gramerine yönelik araştırmalara katkı sağlayacağı açıktır.

4.2. Georgi'nin *fraktur* harflerle yazıya geçirdiği dil malzemesi, ses-yazı ilişkisinin tarihsel görünümüne ışık tutan veriler de sunmaktadır. Araştırmacının notlarında Çuvaşça için ayırt edici olan /i/, /i/ ünlüleri ile /ş/ ünsüzünü belirleyemediği, /i/’yi <e>, <i>, <o>; /i/’yi <e>, <i>; /ş/’yi de <sch>, <s>, <h> harfleriyle gösterdiği görülmektedir.

4.3. Georgi'nin kayıt altına aldığı dil malzemesi Orta-İdil’de konuşulan dillerden Çuvaşça, Marice ve Tatarcaya dil ilişkileri odağından bakılmasına olanak tanımaktadır. Eserde hem Marice hem de Çuvaşça için *bayran* biçiminde işaretlenen Çuv. *peyrem* ve Mar. *bayram* kelimelerinin her ikisi de Tatarcadan kopyalanmış olmaları yönü ile dikkat çekicidir: Tat. *beyrem* > Mar. *bayram* (Gordeyev 1979: 187); Çuv. *peyrem* (ÇSK IX: 153). Eserdeki Çuvaşça dil verileri arasında ayrıca Arapça ve Farsça kaynaklı birtakım sözler de bulunmaktadır. Çuvaşçaya Tatarca üzerinden kopyalandığı bilinen *schaitan* (MÇ. şuyttan) ve *keremet* (MÇ. kiremet) ile taşıyıcı dili tartışmalı olan *pichambar* (MÇ. pihampar) ve *kebe* (MÇ. kepe) biçimleri de ilave edildiğinde ilgili halklar arasındaki dil ilişkilerine tarihsel tanık bulma noktasında eserin katkı sağlayabileceği görülmektedir: Ar. *şaytan* > tat. *şaytan* > **şaytan* > Çuv. *şuyttan*; Far. *peygāmbār* >> Çuv. *pihampar*; Ar. *karāmat* > Far. *karāmat* > Tat. *keramet* > Çuv. *kiremet* (Schermer 1977: 70; 94; 85); Ar. *ka’aba* >> Çuv. *kepe* (Aşmarin 1982: 26).

4.4. Eserde kayıt altına alınan Çuvaşça dil malzemesinin Viryal Çuvaşların bulduğu bölgelerden derlendiği anlaşılmaktadır. İlgili dil verilerinde tanımlanan MÇ. /i/ ~ Vir. /u/; MÇ. /i/ ~ Vir. /Ø/; MÇ. /i/ ~ Vir. /Ø/; MÇ. /u/ ~ Vir. /o/; MÇ. /iva/ ~ Vir. /oa/; MÇ. /h/ ~ Vir. /k/ gibi ses denklikleri ile {-As} gelecek zaman sıfat-fiilinin mastar eki olarak kullanımı da bu tespiti doğrulamaktadır (bk. Sergeev vd. 2007: 7-10; 32-35): OM. *munkun*: MÇ. *mñkun* ~ Vir. *munkun*; OM. *sarr*: MÇ. *sarĭ* ~ Vir. *sar*; OM. *uitschuck*: MÇ. *uyçükĭ* ~ Vir. *uyçük*; OM. *golon oksi*: MÇ. *hulĭn ukĭĭ* ~ Vir. *holĭn okĭĭ*; OM. *tschuck toat*: MÇ. *çük tĭvat* ~ Vir. *çük toat*; OM. *thore syrlak*: MÇ. *turĭ şırlah* ~ Vir. *tor şırlak*; OM. *kayas* ~ Vir. *kayas*).

4.5. Georgi'nin Çuvaşların 18. yüzyılın ikinci yarısındaki yaşam tarzları, fiziksel görünüşleri, karakter yapıları, geleneksel kıyafetleri, düğün, cenaze gibi pratikleri, inanç dünyaları, dinî bayram ve törenleri hakkında kaydettiği notlar, Çuvaşları konu edinen farklı disiplinlere yönelik önemli bilgiler sunmaktadır. Yazarın Mariler ve Çuvaşların kıyafet, inanç ve pratikleri arasındaki benzerlikleri kaleme aldığı satırlar, Orta-İdil halkları arasındaki kültürel ilişkilerin o dönemdeki durumuna tarihsel bir tanıklık sunarken, vaftiz edilmiş Çuvaşların eski inançlarını sürdürme çabaları ise yeni dinlerini benimsemedeki sıkıntılarını ortaya koymaktadır.

4.6. Georgi'nin notlarında Çuvaşları çok tanrılı bir halk olarak tanıtmaları ve çeşitli ruhları birer ilahmış gibi değerlendirmesi ise son derece dikkat çekicidir. Bu durum Çuvaşların tarihî köklerinden haberdar olmayan ve onları bir Fin halkı olarak eserine taşıyan yazarın ilgili ruhların olağanüstü özelliklerini bir tanrı düşüncesi ile birleştirmiş olmasıyla açıklanabilir. Georgi'nin işaret ettiği bir diğer konu olan *tanrı-şeytan düalizmi* ise Hristiyanlaştırılan Çuvaşlara ilişkin bir bilgi olarak yorumlanabilir. Zira Çuvaşlardaki tanrı düşüncesini derinlemesine ele alan çalışmalarda, tek tanrı inancına dayalı geleneksel bir din anlayışı söz konusu edilmiştir.

KISALTMALAR VE İŞARETLER

bk.	bakınız
ÇÖZ	Çözümlemeli Aktarma
hh.	Harfi Harfine Aktarma
MÇ.	Modern Çuvaşça Biçimi
OM	Orijinal Metin
vb.	ve benzerleri.
vd.	ve diğerleri
YÇ.	Yazı Çevrimi
Çuv.	Çuvaş Türkçesi
Mar.	Marice
Tat.	Tatar Türkçesi
Ttü.	Türkiye Türkçesi
Vir.	Viryal Diyalekti
B-DE	Bulunma Durumu Eki
B-YDE	Belirtme-Yaklaşma Durumu Eki
ÇE	Çokluk Eki
SFE	Sıfat-Fiil Eki
TK2K-E	Teklik 2. Kişi Emir Eki
TK3K-E	Teklik 3. Kişi Emir Eki
TK3K-İE	Teklik 3. Kişi İyelik Eki
TK3K-ŞGZ	Teklik 3. Kişi Şimdiki-Geniş Zaman
{ }	Üst biçim birimlerin gösterilmesinde kullanılır.
[]	Biçim birimlerin gösterilmesinde kullanılır.

BİR BATILININ GÖZÜNDEN 18. YÜZYILDA ÇUVAŞLAR: JOHANN GOTTLIEB GEORGI VE
ÇUVAŞLARA İLİŞKİN KAYITLARI

<>	harflerin gösterilmesinde kullanılır.
>	Bir dilden başka bir dile geçişi gösterir.
>>	Biçimin gelişiminde izlenemeyen dönemi gösterir.
<	Bir dilin başka bir dilden aldığını gösterir.
~	Denklik gösterir.
//	Seslerin gösterilmesinde kullanılır.
+	Adlara gelen eklerin önünde kullanılır.
-	Füillere gelen eklerin önünde kullanılır.
Ø	Sıfır biçim birimi gösterir.

KAYNAKLAR

- AGYAGÁSI, K. (1982), "On the Edition of Chuvash Literary Sources" *Chuvash Studies*, Budapest: Akadémiai Kiadó, s. 7-18
- ARIK, D. (2005), *Hristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Ankara: Aziz Andaş Yayınları.
- AŞMARİN, N. İ. (1982), "Vvedeniye v Kurs Çuvaşskoy Narodnoy Slovesnosti", *Çuvaşskiy Folklor Spetsifika Janrov*, Çeboksarı.
-, (1994-2000), *Slovar Çuvaşskogo yazıka – Çıvaş Sımahşen Kñeki*, 17 Cilt, Çeboksarı: Russika. (=ÇSK).
- BAYRAM, B. (2010), *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- FEDOTOV, M. P. (1987), *İssledovately Çuvaşskogo Yazıka*, Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- GEORGI, J. G. (1776), *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidung und übrigen Merckwürdigkeiten*, St. Petersburg.
-, (1780), *Russia: or, a compleat historical account of all the nations which compose that Empire*, London: Printed for J. Nichols, T. Cadell, H. Payne, N. Conant.
-, (1799), *Opisanie vseh obıtayuşçih v Rossiyskom gosudarstve narodov. İh jıteyskih obryadov, obiknoveniy, odejd, jılış, uprajneniy, zabav, veroispovedaniy i drugih dostopamyatnostey*, Sanktpeterburg: İmperatorskoy Akademii Nauk.
- GORDOYEV, F. İ. (1979), *Etimologiçeskiy Slovar Mariyskogo Yazıka Tom I (A-B)*, Yoşkor-Ola: Mariyskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- HEİN, O. (1964), "Georgi, Johann Gottlieb", *Neue Deutsche Biographie* 6, s. 242; <http://www.deutsche-biographie.de/pnd136429157.html>, 15, 12, 2014.
- Hrestomatiya po kul'ture çuvaşskogo kraya, Dorevolyutsionnyy period* (2011), Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo (=Hrestomatiya)
- İVANOV-ORKOV, G. N. (2009), "Sarı" *Çuvaşskaya Éntsiklopediya*, C. 3, Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
-, (2011a), "Huşpu" *Çuvaşskaya Éntsiklopediya*, C. 4, Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
-, (2011b), "Surpan" *Çuvaşskaya Éntsiklopediya*, C. 4, Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.

- KÖHLER, M. (2012), *Russische Ethnographie und imperiale Politik im 18. Jahrhundert*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- MATVEYEV, G. B. (2011), “Hırlı Şır”, *Çuvaşskaya Éntsiklopediya*, C. 4, Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- PETROV, N. P. (1978), *Çıvaş literatura çälhin istoriyı*, Şupaşkar: Çuvaşskiy Gosudarstvennyy Universitet.
- RATZEL, F. (1878), “Georgi, Johann Gottlieb”, *Allgemeine Deutsche Biographie*, s. 713; <http://www.deutsche-biographie.de/pnd136429157.html>, 15, 12, 2014.
- RÓNA-TAS, A. (1978), “An Unpublished Chuvash Wordlist in the Library of the Hungarian Academy of Sciences”, *Jubilee Volume of the Oriental Collection*, Budapest, 159-173
- SERGEYEV, L. P. (1969), “O Pamyatnikah çuvaşskoy pis'mennosti XVIII veka”, *Uçeme Zapiski* Vıpusk 46, 228-263.
-, (1988), *Kıvı Çıvaş şırlıhı*, Şupaşkar: Çuvaşskiy Gosudarstvennyy Universitet.
-, (2004), *XVIII ĩnırtı çıvaş şırlıhın palıkşem uçebnik-hrestomati*, İ. Ya. Yakovlev Yaçillı Çıvaş Patşalıh Pedagogika Üniversiteçi.
-, A. D. Ahvandrova, (2007), *Turi Dialekt XIX ĩnır puşlamışınçı leksika*, Şupaşkar: Çuvaşskiy Gosudarstvennyy pedagogıçeskiy universitet.
- SCHERNER, B. (1977), *Arabische und Neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen*, Wiesbaden: Franz Steiner.
- SKVORTSOV, M. İ. (1985), *Çıvaşla-Vırısla Slovar'/Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*, Moskva: Russkiy Yazık. (=ÇRS)
- TROFİMOV, A. A. (2006), “Ama”, *Çuvaşskaya Éntsiklopediya*, C. 1, Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- VERMEULEN, Han F. (2013), “Peter Simon Pallas und die Ethnografie Sibiriens im 18. Jahrhundert”, *Erschienen in Reisen an den Rand des Russischen Reiches: Die wissenschaftliche Erschließung der nordpazifischen Küstengebiete im 18. und 19. Jahrhundert*, herausgegeben von Erich Kasten, 47–75. Fürstenberg/Havel: Kulturstiftung Sibirien.

BİR BATILININ GÖZÜNDEN 18. YÜZYILDA ÇUVAŞLAR: JOHANN GOTTLIEB GEORGI VE ÇUVAŞLARA İLİŞKİN KAYITLARI

